

JITKA ZABLOUDILOVÁ V RUSKÉM ZAJETÍ

TRAUMATA
VÁLKY

ORGANIZACE
ZAJATÝCH ČECHŮ
A SLOVÁKŮ V RUSKU
(1914–1918)

E

EPOCHA

FRANK

JITKA ZABLOUDILOVÁ

**V RUSKÉM
ZAJETÍ**

ARTA

Ediční rada edice Traumata války

plk. v záloze MUDr. Pavel Budinský, Ph.D., MBA
Československá obec legionářská

Mgr. Jakub Drábik, Ph.D.

Historický ústav Slovenskej akadémie vied

PhDr. Roman Kodet, Ph.D.

Katedra historických věd

Západočeské univerzity v Plzni

prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc., dr. h. c.

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Technická univerzita Liberec

doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc.

Historický ústav AV ČR, v.v.i.

doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D.

Katedra historických věd

Západočeské univerzity v Plzni

JITKA ZABLOUDILOVÁ

V RUSKÉM ZAJETÍ

ORGANIZACE ZAJATÝCH
ČECHŮ A SLOVÁKŮ V RUSKU
(1914–1918)

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Copyright © Jitka Zabloudilová, 2018
Drawings © Martin Ďásek, 2018
Photos © ČsOL, Library of Congress (LC), VÚA-VHA, 2018
Cover © Karel Kárász, 2018
Czech Edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2018

ISBN 978-80-7557-152-6 (print)

ISBN 978-80-7557-608-8 (ePub)

ISBN 978-80-7557-609-5 (Mobi)

ISBN 978-80-7557-610-1 (pdf)

Motto

„Potvrzuji svým podpisem, že vstupuji bez jakéhokoli nátlaku se strany ruských úřadů, dobrovolně, bezvýhradně a bezpodmínečně do Československého vojska. Zavazuji se, že budu jako vojín věrně sloužiti národu československému, vedenému Československou Národní Radou, i spojencům a bezpodmínečně poslouchati všech rozkazů svých velitelů.“

Obsah

Úvod	11
Část I.: Kdo je to vlastně zajatec?	21
Otázka válečného zajetí v mezinárodním právu	22
Zajetí v první světové válce – specifika	24
Zajetí v Rusku	29
Část II.: Vývoj zajatecké otázky Čechů a Slováků v Rusku	43
Rok 1914 – V hlavní roli krajané: vznik Svazu česko-slovenských spolků na Rusi	44
Rok 1915 – Vznik prvních zajateckých organizací	49
První zajatecké organizace Čechů a Slováků.	57
Rok 1916 – Krize mezi zajatci a Svazem česko-slovenských spolků na Rusi.	62
Druhý sjezd Svazu česko-slovenských spolků a zajatecká otázka	65
Klub spolupracovníků při Svazu česko-slovenských spolků na Rusi. ...	74
Krize ve Svazu česko-slovenských spolků na Rusi.	78
Rok 1917 – Odbočka Československé národní rady v Rusku přebírá vedení čs. odbojové akce	81
Úspěch v boji u Zborova a jeho vliv na zajateckou a náborovou otázku	88
Situační v náboru zajatců po druhé ruské revoluci	96
Rok 1918 – Nábor českých a slovenských zajatců jako podmínka existence čs. legií	98
Činnost náborového odboru OČSNR	105
Vliv agitace bolševiků na zajatce.	109

Rok 1919–1921 – soupis čs. občanů, evakuace a repatriace	111
Počty českých a slovenských zajatců	115
Otázka registrace slovenských zajatců	121
Část III.: Organizace zajatých Čechů a Slováků	
v ruských zajateckých táborech	125
Zajatecké organizace českých a slovenských zajatců	126
Dárnice – písářský sbor a zajatecká organizace	134
Kurgan	141
Tjumeň a Organizace inženýrů-Čechů při štábu kavkazské armády . .	144
Petropavlovsk	150
Taganrog – Československá revoluční demokratická organizace v Taganrogu	153
Stavba murmanské železniční dráhy – nejseverněji položená zajatecká organizace Čechů a Slováků	158
Ufa.	170
Volčansk.	172
Poltavská gubernie	174
Omsk	176
Berezovka.	180
Tábory v Turkestanu:	
Taškent, Skobeleva, Andyžan, Ašchabad, Zolotaja Orda	184
Tula	191
Šajtansk.	192
Luganský újezd	193
Důstojnické zajatecké organizace	195
Sběrné tábory	204
ČÁST IV.: Vzpomínky, tradice, kultura.	211
Zajatec vzpomíná	212
Úryvky ze zajateckých dopisů či publikací	218
Závěrem	228
Přílohy	231
Prameny a literatura	260

Úvod

Co nejvíce československého vojska, co největší československou armádu! Aby svět viděl, že československý národ je proti Rakousko-Uhersku doopravdy... Když chceme mít vojsko, musíme se starat o zajatce...

T. G. Masaryk

Válečné konflikty byly odnepaměti doprovázeny zajetím, tedy stavem, kdy je voják vyřazován z boje a ocitá se v držení nepřítele. V první světové válce však poprvé tento jev dosáhl masových měřítek, ostatně jako celý válečný konflikt, a došlo i k rozšíření pojmu zajetí.

Statisíce vojáků Velké války vyvázly z bojů a dostaly se do zajetí, do táborů, v nichž většinou zažívaly epidemie, hlad, těžké práce a nekonečně mnoho utrpení i smrti. Pověstnými v tomto ohledu se staly tábory zejména v Turecku, Srbsku a Rumunsku. Ruské zajatecké tábory na severu a jihu Ruska patřily také k oněm neblaze proslulým. Tisíce zajatců v nich zahynuly, tisíce přežily a tisíce z nich vzaly znovu zbraň do ruky a šly bojovat. Jednalo se o zajatce slovanských národností: Čechy, Slováky, Srby i Chorvaty a Poláky. Znovu oblékali uniformy a odcházeli ze zajateckých táborů, aby vytvářeli svá národní vojska.

Následující stránky podají jednak obecný přehled o zajatecké problematice v Rusku v první světové válce, jednak budou vyprávět o těch Čechách a Slovácích, kteří prošli nejdříve boji jako vojáci rakousko-uherské armády, pak byli zajati a ocitli se v ruských zajateckých táborech. Tam již od roku 1915 zřizovali zajatecké organizace a vstupovali do nich, aby se

V ruském zajetí

po mnoha měsících nebo dokonce po letech strávených v zajetí opět hlásili do dobrovolnického československého vojska. A poté zažívali válku znovu.

Téma českých zajatců v Rusku v době první světové války je poznamenáno neúplností, která je dána torzovitostí či absencí informací. Kompletní materiály včetně kartoték zajatců nebo statistik z ruských zajateckých táborů se nedochovaly ani v samotném Rusku, ani v archivech československých legionářů.¹ V současné ruské historiografické produkci, která vznikala po rozpadu Sovětského svazu, začala být v centru zájmu ruských historiků témata do té doby opomíjená: ruská občanská válka, doba J. V. Stalina, druhá světová válka a poválečná léta, resp. represe sovětského režimu. Také otázka první světové války, zajetí a zajateckých táborů se postupně dostávala do centra zájmu ruských historiků.² Již v roce 1992 vznikla v Rusku Asociace historiků První světové války. Výzkum byl umožněn díky otevřenosti ruských archivů regionálních i celostátních. Začaly vznikat dizertační práce zpracovávající regionální problematiku a práce zabývající se zajateckou tematikou z pohledu centrálních institucí.³

¹ Zbývá zpracovat tutéž tematiku také v teritoriu Itálie, Srbska, Rumunska a Francie. O českých zajatcích v Itálii existuje poměrně bohatá literatura, pramenná základna zatím není zmapována. Pokud se týká Srbska a Rumunska, tam žádné materiály, z nichž by se dalo vycházet, de facto neexistují. Jsme odkázáni pouze na skromné vzpomínky několika zajatců. Ve Francii bylo českých zajatců málo a jednalo se o ty, kteří přišli právě z Rumunska či Srbska. Ani k nim se mnoho pramenů nedochovalo.

² Za vynikající syntetickou práci lze bezesporu považovat dva díly *Dějin Ruska 20. století* ruských autorů pod vedením prof. Andreje Zubova. Český překlad viz ZUBOV, Andrej, *Dějiny Ruska 20. století*, 1, 2, Praha 2014. O první světové válce pojednává 1. díl (1894–1939).

³ Základní ruskou literaturou, o kterou se většina ruských historiků opírala, je práce ŽDANOV, Nikolaj a kol., *Russkije vojnoplennyje v mirovoj vojně 1914–1918*, Moskva 1920. Na téma zajatců v Rusku v první světové válce vznikly také dizertační práce – například IDRISOVA, Elvira S., *Inostrannyje vojnoplennyje Pervoj mirovoj vojny na Južnom Urale v 1914–1921*; BONDARENKO, Jelena, *Inostrannyje vojnoplennyje na Dalnem Vostoke 1914–1956* gg.; ZUBAROV, Igor, *Dějatelnost kollegii po dělam vojnoplennyh i běžencev Simbirskoj gubernii v 1914–1922*; TALAPIN, Anatolij N., *Vojnoplennyje Pervoj mirovoj vojny na territorii Zapadnoj Sibiri*, Omsk 2005. A další. V Rusku se konaly v roce 2004 konference například v Moskvě a v Krasnojarsku, které se věnovaly první světové válce včetně zajatecké otázky. Přehled nejdůležitější ruské literatury, právních dokumentů a ruských archivních pramenů k tematice podává

Zajateckou tematiku najdeme bohatě zpracovanou v literatuře německé, francouzské a italské.⁴ Například Itálie se svojí silně vyvinutou regionální hrdostí má dodnes ediční řady, které se specializují na určitý region.⁵ Tam nacházíme nejen řadu odborných publikací, ale také mnoho vydaných vzpomínek, deníků, korespondence. Literatura anglická a americká se soustředí více na zajatce druhé světové války, Američané pak ve velké míře na zajatce z korejské a vietnamské války. V české odborné literatuře žádnou soubornou práci věnovanou tématu českých zajatců v první světové válce nenajdeme.⁶ Je to opravdu překvapivé, když si uvědomíme, jak důležité a nezbytné bylo zajatecké hnutí pro růst a vůbec pro existenci čs. zahraničního vojska nejen v Rusku, ale i v Itálii a Francii. Historici čs. odboje si tuto mezeru uvědomovali. Například František Syřiště, bývalý ruský

ve studii GERGILEVA, Alla I., *Vojennoplennyje Pervoj mirovoj vojny na territorii Sibiri*, Krasnojarsk 2007. Táž je autorkou studie *Čechoslovackij korpus i vojennoplennyje Pervoj mirovoj vojny na territorii Rosii*, www.elibrary.ru

⁴ WEILAND, Hans, *In feindes Hand*, 1, 2, Wien, s. 456, 478; *Die Kriegsgefangenen in Deutschland*, Siegen-Leipzig-Berlin 1915, s. 112; *Kriegsgefangenen in Sibirien*, Berlin 1919, s. 24; CARTELLIERI, Gustav, *Hilfsplatz D7 vermißt*, Karlsbad-Drahowitz, Leipzig 1933, s. 279; KOWALEWSKI, Johann Victor, *Vergewaltigte Menschen*, Wien-München 1926, s. 359; BRANDSTROM, Elsa, *Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien 1914–1920*, Leipzig 1927; STERN, Otto, *Gefangene des Zaren, 1914–1918*, Bremen 1991; CAHEN-SALVADOR, Georges, *Les prisonniers de guerre 1914–1919*, Paris 1929, s. 316; COCHET, François, *Soldats sans armes. La captivité de guerre: une approche culturelle*. Bruxelles 1998; RACHAMINOV, Alon, *POW's and the Great War*, London 2002; SPEED, Richard B., *Prisoners, Diplomats and the Great War. A Study in the Diplomacy of Captivity*, New York, London 1990; WILLIAMSON, Samuel R., PASTOR, Peter, *Essays on World War I: Origins and Prisoners of War*, New York 1983; JACSON, Robert, *The Prisoners, 1914–1918*, Routledge 1989.

⁵ Např. nakladatelství Gino Rossatti a každoročně vycházející sborník *Memorie storico militari*.

⁶ Cenné informace o zajatcích přináší také: časopis League of Nations, č. 1–18, 1920–1921, publikace o činnosti americké YMCA: *Service with fighting men*, 1, 2, New York 1922. Větší pozornost je věnována období druhé světové války. Kromě bezpočtu memoárové literatury se objevují i práce souhrnnější. KUDELA, Josef, *V počátcích revoluce*, Praha 1923; NAJBRT Václav, *Berezovka*, Praha 1924. Nejnověji výborná publikace (faktograficky i metodicky), ovšem o druhé světové válce: PECKA, Jindřich, *Váleční zajatci na území Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 1995.

V ruském zajetí

legionář, napsal v časopise *Naše revoluce* v roce 1925, že prací o zajateckém životě je v české literatuře zatím velmi málo, ale jeho soustavné vyličení bude nezbytným článkem dějin československého odboje zahraničního. O dílčí studii se pokusil Josef Kudela v knize *V počátcích revoluce* z roku 1923. Zajatci se zabýval Jindřich Pecka ve výborné práci *Váleční zajatci na území Protektorátu Čechy a Morava* z roku 1995, která ovšem sleduje problematiku cizích zajatců na českém území. Kniha je ovšem inspirativní po metodické stránce, protože překračuje hranice faktografické studie a přináší nová témata a nový úhel pohledu na zajetí.

Cílem následujících stránek je pokusit se zaplnit částečně tuto mezeru a podat přehled nejdůležitějších skutečností, které určovaly nebo ovlivňovaly život našich zajatců v Rusku. Představen bude průběh zajatecké akce v Rusku se všemi svými problémy, pozitivy i nedostatky. Druhá část knihy pak bude pojednávat o nejdůležitějších zajateckých organizacích Čechů a Slováků ve vybraných ruských zajateckých táborech.

Informace byly čerpány především z archivních materiálů ve Vojenském historickém archivu v Praze a v Archivu Národního muzea, dílčí informace pocházejí např. také z osobních fondů Literárního archivu Památníku národního písemnictví v Praze (J. Kopta, J. Weiss), vztahujících se jakýmkoli způsobem k životu zajatců na území Ruska, k činnosti zajateckých organizací Čechů a Slováků v Rusku, československých ústředních odbojových orgánů, jejich zajateckých odborů a spolupracovníků na území Ruska. Jedná se v mnohých případech pouze o torza původního materiálu. Využita v plné míře byla legionářská literatura a tisk.⁷ Z paměti a vzpomínek bývalých zajatců lze však vycházet jen do určité míry. Jsou psány s odstupem,

⁷ SOUČEK, Vladimír, *Z Olomouce na perské hranice*, Brno 1930; SOJKA, Bohumil, *Třemi díly světa*, 1, 2, Chicago 1919; JAROSLAVSKÝ, B., *Na východní frontě dobře*, Plzeň 1933; KUNSTYŘ, Jaroslav, *Viděl jsem dvě války*, Praha 1948; NĚMEC, Alois, *Ze zajetí do zajetí*, Hradec Králové 1974; VALOUŠEK, Jan, *Přes Karpaty do Sibíře*, Praha, b. r.; KUBKA, František, *Mezi válkami*, Praha 1969; *Dárnica-Kyjev, prvých deset tisíc*, Praha 1926; KUDELA, J., *V počátcích revoluce*, Praha 1923; PAVEL, Antonín, *Sibiřské úvahy I*, Praha 1924; *Legionářská odyssea – deník Františka Prudíla*, Praha 1990; ELIÁŠ, Alois, PASÁK, Tomáš, MOŽNÁ-MEISNAROVÁ, Fany, *V boji a zajetí*, Praha 1999; *Legionářské besedy*, Praha 1926 a 1927; *Za svobodu*, 1–4, Praha 1924–1927.

doplňovány údaji a poznatky z doby, kdy je jejich autoři psali. Číselné údaje jsou většinou nepřesné. Autoři se pochopitelně do jisté míry přizpůsobovali čtenářské poptávce, tj. často popisovali více exotické krajiny a zvyky tamních obyvatel, než samotný zajatecký tábor a život v něm.

Někdy však nebylo co přikrášlovat, jelikož zajatci v některých oblastech namísto koní využívali exotických velbloudů (sbírka ČsOL)

K dispozici jsou také deníky zajatců a korespondence. Vzpomínám a deníkům zajatců se bude věnovat IV. kapitola knihy Zajatec vzpomíná. Specifickým pramenem je též zajatecká korespondence, které se dochovalo velmi málo.

Pisatel nechtěl své blízké, jimž byl dopis určen, polekat a zarmoutit, proto se omezoval na stručné zprávy o dostatku jídla, o svém zdraví a bydlení. Také zde se pisatelé stylizovali, jejich dopisy byly často optimistické (těšili se na brzké setkání), trochu nostalgické (touha po domově, po mamince, po ženě a dětech...), plné víry v konec války. Zřídka se zajatec rozepsal o svých pochybách, zda přežije, či nikoliv, o hygienických podmínkách, špíně, všich, tyfových epidemiích či nepoživatelném jídle.

Z této obecné charakteristiky zajatecké korespondence se však vymykají dopisy budoucích dobrovolníků čs. vojska. Jejich náplní bylo totiž

V ruském zajetí

i zdůvodňování svého vstupu do vojska. Věděli, že jejich odchod do dobrovolnického vojska může způsobit zajatcově rodině v Čechách velké nepříjemnosti. Uvědomovali si závažnost svého rozhodnutí, omlouvali se za to svým blízkým, ale vyjadřovali odhodlání neustoupit od něho. V takových dopisech rodičům nechyběla pak jména jako T. G. Masaryk, E. Beneš, K. Kramář, J. S. Machar, samozřejmě Jan Hus, sv. Václav, sokolské ideje a idea osvobození čs. národa.

Dokážeme odpovědět na otázku, proč naši zajatci odcházeli dobrovolně znovu do vojska a do války? Zda věřili skutečně v osvobození českého národa? Co bylo opravdovým důvodem jejich odchodu na frontu? Jednoznačnou odpověď bohužel dát nemůžeme, protože sami tito muži ji často nedokázali formulovat. Ve dvacátých letech 20. století navrhoval spisovatel a ruský legionář Josef Kopta uspořádání ankety mezi bývalými spolubojovníky, aby zjistil pohnutky, které je vedly ke vstupu do čs. vojska. Anketa, dnes by se hovořilo o sociologickém průzkumu, se však nakonec neuskutečnila.

Nelze tedy již zjistit počet zajatců, kteří vstoupili do československého vojska na Rusi pevně přesvědčení o správnosti Masarykovy myšlenky vytvoření samostatného státu a ochotni položit za ni život. Stejně tak neurčíme počty těch, pro něž byl opětovný vstup do vojska záchranou před útrapami zajetí. Snažit se v takových případech kvantifikovat je tedy marné. Ale předpokládané důvody, proč se naši zajatci hlásili do vojska, lze alespoň nastínit.

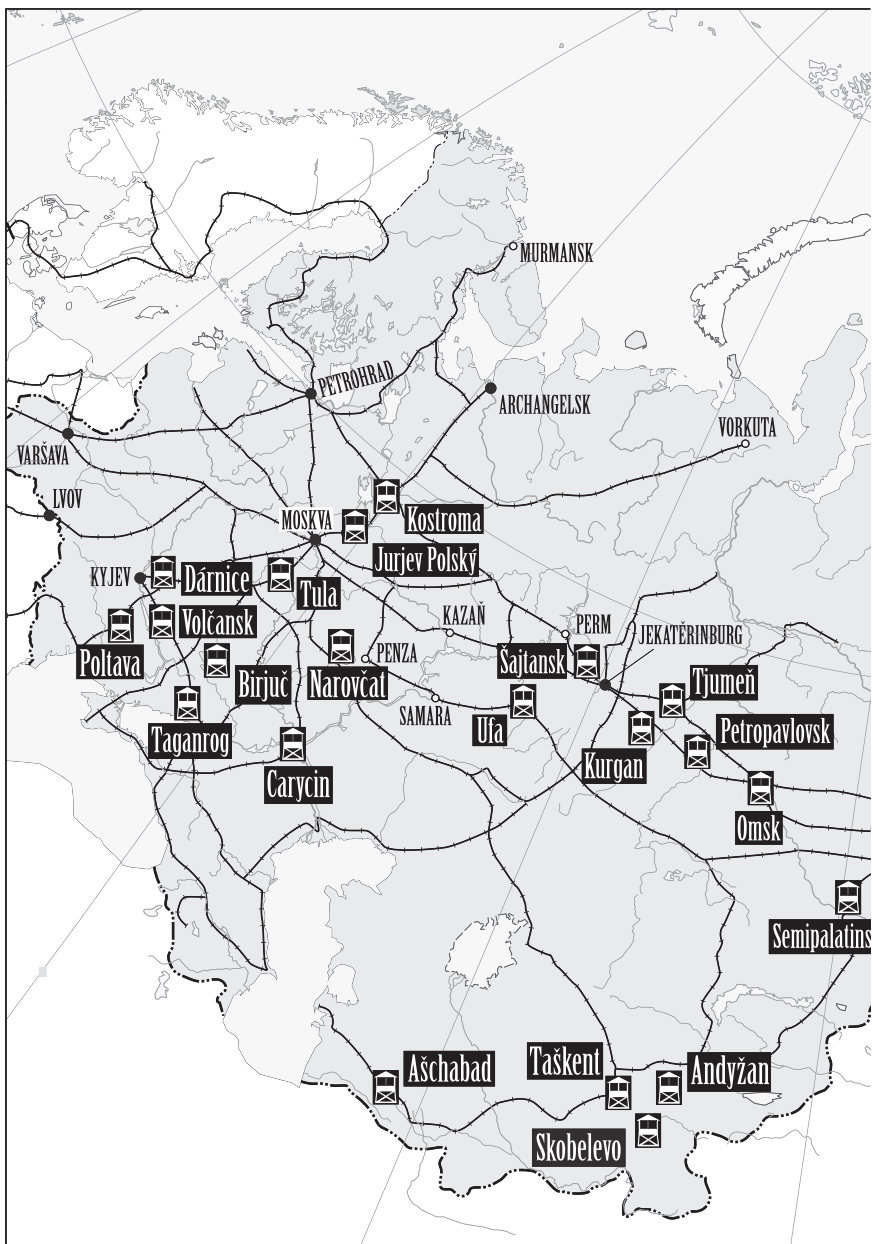
Mezi nejdůležitější faktory jejich rozhodnutí by určitě patřil negativní vztah k rakousko-uherské monarchii umocněný čerstvými zážitky z rakouských pluků i pocitem jazykového útisku. To byly u mnohých právě spouštěcí faktory, které je přivedly k dobrovolnému odchodu do zajetí. Velkou roli sehrály myšlenky Sokola a myšlenky české národní hrdosti a soudržnosti. Později to byla jistě i víra v Masarykovy ideje. Důvody však mohly být i velmi prozaické: vstup do vojska byl únikem ze zajetí, záchranou před hladem, jednotvárností a nesvobodou. Smrt v boji byla pro mnohé muže přijatelnější než bezmocná smrt v anonymitě zajateckého tábora.

Faktem tak zůstává, že čeští zajatci do legií vstupovali a bojovali, ať už z pohnutek ideových či materiálních. Byli jediným zdrojem doplňování

početního stavu dobrovolnického vojska, které se stalo nepostradatelným a určujícím faktorem v diplomatickém vyjednávání o existenci nového československého státu.

Hned v prvních měsících války padly do zajetí desetitisíce ruských vojáků

ZAJATECKÉ TÁBORY NA ÚZEMÍ RUSKA BĚHEM PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY S VÝZNAMNÝMI ZAJATECKÝMI ORGANIZACEMI ČECHŮ A SLOVÁKŮ

Dárnice

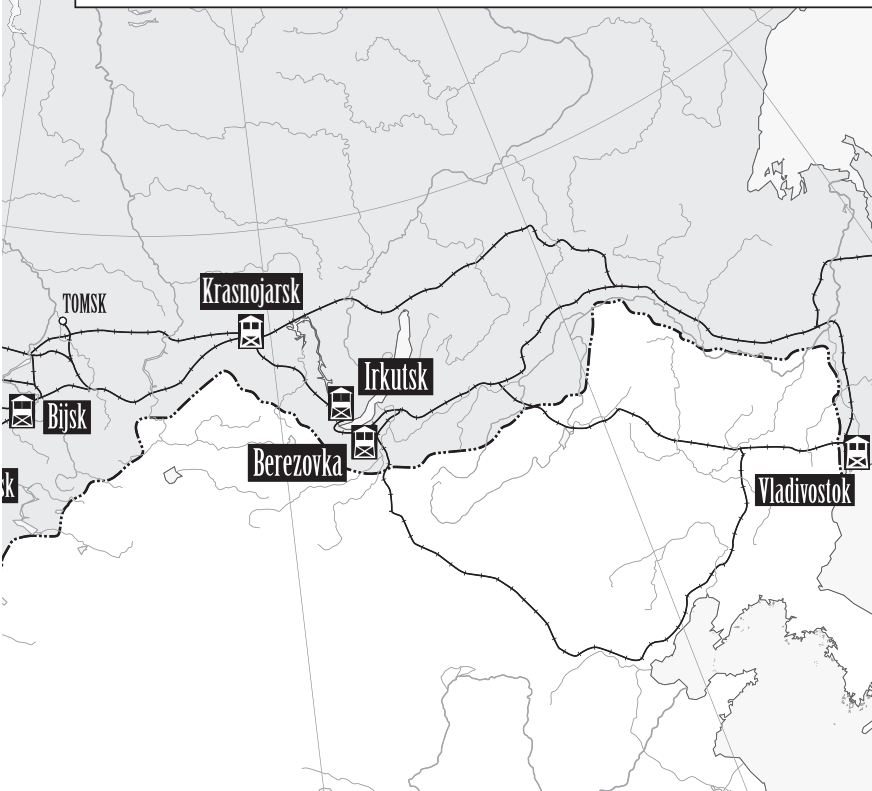
zajatecký tábor

metropole a další důležitá centra

železnice

Část I.:

Kdo je to vlastně zajatec?

Co je zajetí? Krok k osvobození. Nejsme-li tvaroh a je-li v nás ještě nějaké železo, pak zajetí je znamenitou hutí, jež to železo taví: struska odpadává, čistý kov češství zůstává. Kdo byl zajat, byl vyloupenut jako jádro ze své skořápky. Zajetím se stal rakouskou nulou a začal býti českou jednotkou.⁸

⁸ HORKÝ, Karel, *Třetí armáda*, Chicago 1916, s. 7.

Otázka válečného zajetí v mezinárodním právu

V historii ozbrojených konfliktů byla otázka válečných obětí a zajatců po dlouhou dobu naprosto podružnou záležitostí. Zajatci byli pobíjeni, nebo se stávali otroky, případně byli draze vykupováni. Zajatecká otázka se jen občas stávala součástí vojenských dohod, které ovšem platily pouze po limitovanou dobu určitého válečného konfliktu: jako například dohoda mezi Anglií a Francií o zdravotnických službách ve válce z roku 1759. Základní principy postavení zajatců byly stanoveny teprve za Velké francouzské revoluce dekretem Národního shromáždění ze 4. 5. 1792 a ustanoveními Konventu z 25. 5. 1793.⁹

Až v roce 1872 byla tato pravidla přenesena do oblasti mezinárodního humanitárního práva v podobě tzv. Bruselské deklarace. V únoru 1863 založili pánové Gustave Moynier, gen. Guillaume-Henri Dufour, Dr. Louis Appia, Dr. Théodore Maunoir a Henri Dunant Mezinárodní výbor pro pomoc raněným (později Mezinárodní výbor Červeného kříže). Tato organizace vznikla jako reakce na svědectví H. Dunanta o otřesných poměrech, ve kterých se ocitli ranění po bitvě u Solferina.¹⁰

⁹ ŽDANOV, N., a kol., c. d.; ZIMMERMANN, Michail Arturovič, *Historický vývoj mezinárodního práva v 19. a 20. století*, Praha 1929; HOBZA, Antonín, *Právo mezinárodní*, Praha 1915; HOBZA, A., *Právo mezinárodní*, Praha 1919; OUTRATA, Vladimír, *Mezinárodní právo veřejné*, Praha 1960; *Haagské úmluvy v systému mezinárodního humanitárního práva*, 1, 2, Praha 1992; *Ženevské úmluvy o ochraně obětí ozbrojených konfliktů*, Praha 1992.

¹⁰ DUNANT, Henry, *Vzpomienky na Solferino*, Martin, Bratislava 1971.

Otázka válečného zajetí v mezinárodním právu

V roce 1864 se sešla mezinárodní konference zástupců dvanácti evropských států a výsledkem jednání se stala *Ženevská úmluva o zlepšení podmínek raněných v armádě*. Stanovila zásady zacházení s raněnými vojáky a položila tak základy k rozvoji mezinárodního humanitárního práva. Na tuto úmluvu navázaly tři dohody o pravidlech válečného práva na I. Haagské konferenci v roce 1899 a na II. Haagské mírové konferenci v roce 1907. Výsledkem těchto jednání bylo třináct podepsaných deklarací. Z nich se problematiky zajatců týkala *Úmluva o zákonech a obyčejích pozemní války*, v níž o právním a materiálním postavení zajatců pojednávaly články I.–XX. 1. oddíl v 2. hlavě Dodatků.

Tato pravidla byla do vypuknutí války v roce 1914 postupně přijata všemi později válčícími státy. Rusko je konkretizovalo v dokumentu *Postavení zajatců*, publikovaném ve Sbírce zákonů a vládních nařízení 16. 10. 1914. Zkušenosti první světové války se zajateckou problematikou pak reflektovala *Ženevská úmluva o zacházení s válečnými zajatci z roku 1929*.

Základní principy haagských ustanovení jsou následující: zajatci jsou podrobeni nepřátelské státní moci, nikoli osobám či vojenským jednotkám, jimž padli do rukou. Musí se s nimi zacházet lidsky, jakékoliv represe proti nim jsou vyloučeny. Zajatci mají právo na to, aby byla respektována jejich osobnost a čest, mají plně zachovánu civilně právní způsobilost. Mohou také vlastnit věci s výjimkou zbraně, koně a vojenských listin. Mají nárok na stejné jídlo, oděv a obutí, jaké dostávají vojáci země, ve které jsou v zajetí. Zajatci měli mít právo na placenou práci, právo na dopisy, balíčky a překlady (vše smělo být posíláno a poskytováno bezplatně). Zajatci také měli právo na co nejrychlejší návrat do vlasti v případě uzavření míru.

Mezi povinnosti zajatců patřily: neopouštět zajatecký tábor, pracovat dle pokynů, podřídit se zákonům a pravidlům platným pro armádu státu, v němž se nacházejí, nezapírat své jméno a hodnost. Při porušení takových povinností mohl být zajatec disciplinárně potrestán. Dokonce mu hrozilo i soudní stíhání, a to v případě, že by po útěku z tábora vzal opět do ruky zbraň proti armádě státu, který jej zajal. Mezi zajatci smělo být rozlišováno podle hodnosti – zajatí důstojníci například mohli pracovat, ale nemuseli, a měli dostávat plat.

Zajetí v první světové válce – specifika

První světová válka se zcela vymkla dosavadním válečným zvyklostem a porušila snad všechna ustanovení existujících mezinárodních dohod. Objevilo se několik nových fenoménů, které způsobovaly toto porušování a ignorování dohodnutých zásad válčení i ochrany obětí válek. Jako první se ihned v začátku války ukázala nutnost rozšířit chápání pojmu zajetí a zajatec, protože masovost a rozsah války vtáhly do svého nemilosrdného soustrojí i civilní obyvatelstvo. Původně bylo zajetí chápáno čistě ve vojenském slova smyslu jako stav omezení svobody člověka, který se účastní vojenských akcí, a to s cílem zabránit tomuto člověku v další účasti v bojích.

Ve všech válčících zemích však armády potřebovaly obrovské materiální zázemí, tudíž veškerá pracovní síla té které země byla využita pro potřeby války, a to včetně žen a dětí. Tím se všichni tito lidé, byť neozbrojení, v případě okupace své země nepřátelskou armádou, stávali automaticky zajatci. Vzniklo pro ně označení *občanští* neboli *civilní* zajatci. Pojem *válečné zajetí* tedy musel být v mezinárodním právu rozšířen o pojem *zajetí občanské*, v němž se ocitly statisíce obyvatel okupovaných území. Zvláště daleko v tomto směru došly Rusko, Francie a Anglie, které postavily do kategorie zajatců i celé národnosti a některé skupiny svých vlastních státních příslušníků. Během celé první světové války bylo jen v Evropě internováno na 400 000 civilních zajatců.

Zcela novým činitelem, který měl na postavení zajatců výrazný vliv, byl ekonomický faktor zajetí: pracovní síla v bojujících státech byla velmi

Zajetí v první světové válce – specifika

potřebná, proto se samozřejmě využíval i obrovský počet zajatců. Byli nasazováni do továren, lesů, na polní práce a především na těžké práce v dolech, na železnicích. V tomto bodě všechny válčící státy porušovaly článek VI. druhé Haagské konference. Těžké práce decimovaly zajatce a statisíce z nich nepřežily takovou námahu ve většinou drsných podmínkách.

Musela se také změnit forma velení zajatců posílaných na práce, protože nemohli zůstat pod velením vojenským. V Rusku bylo již podle pravidel ze 17. 3. 1915 předáno velení nad zajatci buď zemstvům (při veřejných pracích), nebo tzv. továrním inspektorům (při pracích v soukromých podnicích).

Zajatci byli ovšem používáni také k pracím čistě vojenským, tj. ve zbrojovkách, na vojenských stavbách apod. Také v tomto případě se porušovala

Čeští zajatci často disponovali odborným vzděláním v řemesle, a tak byli nasazováni ve významných zbrojních podnicích. Zde vidíme české dělníky v muniční továrně v Taganrogu (VÚA-VHA)

V ruském zajetí

usnesení Haagské konference. Delegation nepřátelských států se při jednáních často obviňovaly z porušování pravidel, ale všechny údajně mlčely právě o využívání zajatecké práce k vojenským účelům, protože nebylo země, která by to nedělala.

Porušovány byly také zásady o míře omezování svobody zajatců, které jim neměly působit nesnáze. Opak byl však pravdou: zajatci byli ve většině zajateckých táborů podrobováni velmi přísným, téměř vězeňským režimům.

Ze strachu před špiony a i z jiných důvodů bylo bráněno v činnosti Informačním kancelářím, které měly být podle mezinárodních dohod zřízeny ve všech válčících státech. Takovým typickým příkladem byla ruská Informační kancelář, jejíž práce byla paralyzována zákazem ruské vlády komunikovat s obdobnými úřady nepřátelských zemí. Úmyslně komplikována byla i práce pomocných a charitativních institucí válčících států. Proto měly za první světové války tak významný podíl na účasti v pomocných akcích zajatcům charitativní či zdravotní organizace neutrálních států.¹¹

Během prvních šesti měsíců první světové války se ocitlo v zajetí 1,3–1,4 milionu mužů. Na toto množství zajatců nebyla žádná z válčících zemí připravena. Podmínky života zajatců byly vesměs velmi tvrdé. Na tuto bezprecedentní situaci reagoval americký konzul v Berlíně Julis G. Lay, který podal v září 1914 návrh na uskutečňování recipročních inspekci zajateckých táborů. Do léta 1915 fungovaly americké mise již po celé Evropě a USA významně ovlivňovaly postavení zajatců v Evropě až do svého vstupu do války. Jejich místo pak zaujalo Dánsko.

¹¹ Údajně se stávalo, že tyto delegace prováděly špionáž ve prospěch Ústředních mocností. Politický plnomocník OČSNR F. Vlasák ve své zprávě za období srpen až prosinec 1918 v Ufě a Samaře píše o záležitosti zadržených delegátů švédské a dánské mise čs. vojskem: „Žádali mne, abych zakročil u našeho polního soudu k urychlení soudního řízení, při čemž mne upozorňovali na eventuelní pro nás nepříjemné následky mezinárodního rázu, jež by mohly mít vliv na uznání naší samostatnosti na mírové konferenci... K opatrnosti jsem vyzýval i náčelníka ruské kontrarozvědky v Samaře, Hlinku, který mne ujišťoval, že švédské a dánské mise svého neutrálního poslání zneužívají, poněvadž u arestovaných nalezen vždy kompromitující je materiál, který je plně usvědčoval z činnosti ve prospěch Rakouska a Německa.“ *Naše revoluce*, roč. 11, č. 1, 1935, s. 63.

Zajetí v první světové válce – specifika

K USA se ovšem přidaly i další státy: Španělsko (vykonávalo dozor nad francouzskými zajatci v Německu, nad ruskými zajatci v Rakousko-Uhersku a nad rakouskými zajatci v Itálii a v Rusku), Holandsko a Švýcarsko. Tato posledně jmenovaná neutrální země navrhla v říjnu 1914 Mezinárodnímu Červenému kříži, že bude na svém území poskytovat lékařskou péči zraněným vojákům a zajatcům všech válčících zemí a umožňovat jejich výměnu. V průběhu války prošly léčbou ve Švýcarsku desetitisíce vojáků a zajatců.

Zajatí rakouští a němečtí vojáci (sbírka ČsOL)

Rovněž právo zajatce na písemný styk s rodinou bylo vinou válečné cenzury i nefungující pošty (především v Rusku) platné pouze na papíře. Doplňování přijatých usnesení z Haagské konference během války bylo nutné, a proto se scházely na půdě neutrálních států různé konference: koncem roku 1915 se konala Stockholmská konference, která byla svolána na podnět prohlášení Moskevského komitétu o úmyslu setkat se s představiteli hamburského Červeného kříže na neutrální půdě Švédska. Tato

V ruském zajetí

konference mj. schválila princip samosprávy válečných zajatců prostřednictvím táborových výborů.

Kompetenci těchto výborů rozšiřovala další konference, konající se tentokrát v Kodani na podzim roku 1917. Konference předpokládala postavit na stejnou úroveň zajatce vojenské s občanskými a v práci srovnat výděly zajatců s platy místních dělníků. Obě zmíněné konference vycházely z iniciativy Ruska a Centrálních mocností. Ostatní země, Francie a Anglie, uzavíraly s centrálními zeměmi smlouvy po vzoru předchozích konferencí. Tak tomu bylo v Bernu roku 1917 mezi Francií, Německem a Rakouskem a v Haagu téhož roku mezi Anglií a týmiž zeměmi.

Se zajatci bylo často zacházeno velmi nevybíravým způsobem – zde rakouští vojáci týrají své ruské vězně (VÚA-VHA)

Zajetí v Rusku

Přehled zajatecké problematiky v Rusku podává nejnověji ruská autorka A. I. Gergileva ve své brilantní studii *Zajatci první světové války na území Sibíře* a též Reinhard Nachtigal v práci *Rusko a jeho rakousko-uhersští zajatci*.¹² Specifika postavení zajatců v Rusku byla dána především složitým vnitropolitickým vývojem této země, která v průběhu válečných let (což je samo o sobě období náročné pro každý stát) procházela nezměrnými otřesy. Násilné svržení carismu, období prozatímního režimu a ustavování bolševické vlády následované po skončení války světové ještě občanskou válkou, to vše samozřejmě ovlivnilo i zajateckou otázku v Rusku.

Základní dokumenty upravující postavení zajatců, tj. *Haagské úmluvy*, byly víceméně přijaty i v Rusku. Ale s příchodem války došlo k rychlé aktualizaci těchto právních aktů a také ruského *Nářízení o zajatcích* z roku 1904.

Car Mikuláš II. již v srpnu 1914 vyjádřil přání, aby zajatci povinně pracovali, a to bez nároku na odměnu za práci. Když tuto možnost sdělilo ruské ministerstvo vnitra gubernátorům do oblastí, setkala se tato vize bezplatné pracovní síly s velkým zájmem. Car vydal dne 7. října 1914 nové *Nářízení o zajatcích*, které rozšiřovalo pojem zajetí také o osoby jakýmkoliv způsobem spojené s nepřátelskou armádou, aniž jsou vojáky. Do zajetí mohli být nyní v Rusku vzat nejen voják nepřátelské armády, ale také posádky

¹² GERGILEVA, A. I., c. d.; NACHTIGAL, Reinhard, *Rußland und seine österreichisch-ungarischen kriegsgefangenen (1914–1918)*, Remshalden 2003. Autor R. Nachtigal se soustřeďuje především na vývoj ruských institucí spjatých s řešením zajatecké problematiky a na fungování rakouských úřadů ve vztahu k zajatcům.

V ruském zajetí

nepřátelských obchodních lodí, váleční novináři, všichni, kdo v dnešní terminologii zajišťují logistiku armády. A zároveň byla tímto nařízením zakotvena i povinnost zajatců bezplatně pracovat. O půl roku později, v březnu 1915, bylo přijato doplnění tohoto dokumentu, které přece jen dovolovalo jisté odměny za práci.

První chvíle v zajetí, září 1915 (sbírka ČsOL)

Podle *Narízení o zajatcích* museli být zajatci registrováni a údaje o nich hlášeny do Zahraničního oddělení Centrální informační kanceláře, která pracovala při Hlavní správě Ruského Červeného kříže. Tam byl každý zajatec zaregistrován na speciální kartičce. Systém registrace byl víceúrovňový. Zároveň s Červeným křížem se podobné kartotéky zajatců tvořily při Hlavní správě Generálního štábu, na oblastní úrovni při frontových štábech a na místní úrovni v jednotlivých podnicích, nemocnicích, oddílech apod. Na kartičkách se měly zaznamenávat základní údaje o zajatci (jméno, příjmení), jeho číslo, hodnost, národnost či stát. Volné místo na kartičce bylo ponecháno pro údaje o přemístění či jiném přeložení zajatce. Podle

nařízení se měla kartotéka místní úrovně předávat společně se zajatci při evakuaci do vlasti, zatímco oblastní kartotéka měla zůstat při štábech okruhů a oblastí v zemi zajetí.

Systém registrace zajatců byl sice vymyšlen dobře, ale podle A. I. Gergilevy ve skutečnosti nefungoval. Důvodem byl krach registrace na místních a oblastních úrovních z důvodu příliš hektického vývoje, rychlého přesunu zajatců, nedostatku tlumočnicků apod. Tento fakt se stal příčinou neexistence přesné statistiky počtu zajatců na území Ruska v době první světové války.

Zajatecké tábory byly v Rusku podřízené Hlavní správě Generálního štábu, ve které od října 1916 fungoval evakuační a zajatecký oddíl. Svoje pobočky měl tento centrální orgán ve všech vojenských okruzích Ruska při velení těchto okruhů. Konkrétní zajatecké tábory pak přímo spadaly pod vojenské velení újezdů. Zajateckou problematikou se zabýval též Mezinárodní Červený kříž a jeho ruská pobočka, dále Výbor Jejího Veličenstva kněžny Tatjany Nikolajevny, Všeruský svaz měst a zemstev,

Rakousko-uhersští vojáci pochodují do ruského zajetí, podzim 1914

V ruském zajetí

později bolševické Ústřední kolegium pro záležitosti zajatců a uprchlíků a dále četné regionální pobočky těchto ústředních institucí v guberniích.

Zpočátku války měl ruský generální štáb v úmyslu přesunovat válečné zajatce za Ural. Tento záměr vzal za své již v roce 1915. Masa zajatců byla totiž obrovská a potřeba jejich práce také, a proto se zajatci začali rozmisťovat po celém Rusku, tedy i v jeho evropské části.

A. I. Gergileva uvádí ve své studii údaje ze *Sibiřské sovětské encyklopedie*,¹³ podle které vznikaly v evropské části Ruska menší tábory pro dva až deset tisíc zajatců, zatímco za Uralem se stavěly tábory určené i pro 35 000 zajatců.

Tábory rychle přibývaly a v roce 1917 jich bylo v Rusku více než 400. Jejich rozmístění bylo nerovnoměrné – zatímco v evropské části jich bylo více, ale pro menší počet zajatců, v části sibiřské jich bylo méně, ale o to byly početnější. Z toho vyplývaly i podmínky, ve kterých zajatci v těchto táborech žili. Obecně platilo, že orgány místní správy v Rusku nebyly absolutně připraveny na příval zajatců. Nejen na Sibiři nebyla místní samospráva schopna zajistit ubytování pro obrovské množství zajatců. Sociální infrastruktura jednoduše nemohla poskytnout zajatcům takové zacházení, které bylo formálně požadováno. A. I. Gergileva uvádí příklad městečka Sretensk, ve kterém žilo 7000 obyvatel a mělo ubytovat 11 000 zajatců. Řešením pro sibiřská města se proto stalo budování velkých koncentračních (ve smyslu soustředovacích) táborů. Životní podmínky v takových táborech byly špatné a o dodržování Haagských dohod se nedalo vůbec hovořit.

Pokud se týká přístupu ruských orgánů k zajatcům podle jejich národnosti, podle nařízení generálního štábu z roku 1914 se měli zajatci slovanského původu a Rumuni rozmisťovat v evropské části Ruska, zatímco zajatci německé, rakouské a maďarské národnosti se měli posílat za Ural. S masivním nárůstem zajatců se však tento princip přestal dodržovat a zhruba od roku 1916 se zajatci přesunovali do velkých sibiřských táborů bez ohledu za národnost.

Již bylo zmíněno, že car Mikuláš II. hodlal využít zajatce jako zdroj bezplatné pracovní síly. Bylo to nevyhnutelné, protože v některých oblastech

¹³ *Sibiřská sovětská encyklopedie*, Moskva 1929.

Ruska odešlo do války až 49 % práceschopného obyvatelstva a zajatci tak zůstali jediným mužským práceschopným prvkem. Zajetí vojáci pracovali buď v rámci zajateckého tábora, nebo pro místní zemědělce a místní malé podniky či dílny. V letech 1916–1917 se zajatci stali nutnou a nedílnou součástí ruského hospodářství, byli nasazováni i na těžké práce v dolech či hutích, byli posíláni zcela mimo města a tábory, například na stavby železnic. Na dodržování mezinárodních pravidel ohledně zajatců se již příliš nebral zřetel.

Únorová revoluce v roce 1917, která Rusku přinesla abdikaci cara Mikuláše (v Pskově v noci z 2. na 3. března 1917) a následné dvojvládní Prozatímní vlády a Petrohradského sovětu, způsobila v zajateckých táborech zmatek. Zajatci se velmi těžko mohli zorientovat v nastalé politické situaci,¹⁴ ale cítili některé konkrétní dopady na svůj každodenní život. Například v mnohých městech dovolili zajatcům volně se pohybovat – tuto výsadu si dosud užívali pouze zajetí důstojníci.

Jakési uvolnění atmosféry, především ve vztahu mezi domácím obyvatelstvem a zajatci, nastalo v důsledku naděje na brzký konec války. V tomto duchu se také mezi zajatci začala šířit propaganda pocházející z prostředí ruských bolševiků, propaganda pacifismu a sbratřování.¹⁵ Bolševická hesla si stále častěji nacházela cestu do zajateckých táborů (a co hůře – i mezi ruské vojáky, kteří po desítkách tisíc dezertovali od svých vojenských jednotek), v nichž pochopitelně často padala na úrodnou půdu. Každý zajatec se chtěl vrátit domů. I to byl důvod hojné účasti zajatců nejrůznějších národností na prvomájových oslavách v roce 1917.

Pro bolševiky byli váleční zajatci jako největší enkláva cizinců v tehdejším Rusku (v roce 1918 se jejich počty pohybovaly kolem dvou milionů mužů) velmi důležitou silou a cílovou skupinou. Věděli, že myšlenka ukončení války najde u zajatců odezvu a s ní i kritika Prozatímní vlády a její snahy ve válce pokračovat.

¹⁴ O právním aspektu abdikace ruského cara a právním vzduchoprázdnu uchopení moci Prozatímní vládou viz ZUBOV, A., a kol., c. d., 1. díl, s. 357–361.

¹⁵ Analýzou tohoto problému se zabývá Juraj Benko, blíže viz BENKO, Juraj, *Bolševizmus medzi Východom a Západom (1900–1920)*, Bratislava 2011.

V ruském zajetí

Prozatímní vláda se začala v průběhu jara 1917 bránit pokusům bolševiků, jejichž sověty začaly vznikat rychle po celém Rusku, využít masy zajatců ke kritice vládní politiky a k neposlušnosti. Generální štáb i ruské ministerstvo obrany proto začaly vydávat rozkazy žádající zpřísnění zacházení se zajatci: bouřící se zajatci měli být vráceni do tábora a přísně potrestáni, neměli se stýkat s civilním obyvatelstvem, svoboda shromažďování se neměla týkat zajatců nepřátelských zemí, měl jim být zakázán svobodný pohyb po městech a návštěvy kulturních a jiných akcí. V průběhu léta 1917 se také velení jednotlivých vojenských okruhů snažilo zabránit rozsáhlému přihlašování zajatců do nejrůznějších profesních a jiných organizací.¹⁶

Také naladění ruské společnosti i zajatecké masy bylo protiválečné. Bylo to nezvratný trend živěný protiválečnou propagandou.¹⁷ Uvnitř Prozatímní vlády od dubna 1917 doutnal spor o to, jaký cíl války vlastně Rusko má. Zatímco tzv. kadeti a okřabristé trvali na dodržení spojeneckých závazků a boji až do vítězného konce, pak většinově socialistický Petrohradský sovět chtěl rychlé ukončení války. Krize skončila vítězstvím socialistů a stavem, kdy se Prozatímní vláda již nebyla schopna bolševikům bránit.

Protože rychlý rozklad ruské armády po březnové abdikaci cara a po odvolání vrchního velitele velkoknížete Nikolaje Nikolajeviče začal být nepřijatelný, Kerenského vláda obnovila plán na generální ofenzivu ruských vojsk na léto 1917,¹⁸ která měla ruskou armádu zmobilizovat. Díky odvážnému zapojení československých dobrovolníků v boji u Zborova na počátku léta 1917 se Kerenského Prozatímní vláda rozhodla změnit i svoji zajateckou politiku a podpořit ty zajatce, kteří se mohli stát rezervní silou pro dobrovolnická národní vojska (české, slovenské, polské, rumunské a srbské).

¹⁶ GERGILEVA, c. d., s. 50–52.

¹⁷ Tzv. nařízení o demokratizaci ruské armády z 1. 3. 1917 vydané Petrohradským sovětem otevřelo cestu k činnosti revolučních organizací ve vojsku, což vedlo de facto k rozkladu ruské armády. ZUBOV, A., a kol., c. d., I. díl, s. 351.

¹⁸ Jak uvádějí *Dějiny Ruska 20. století*, I. díl, s. 393, za všim stály osobní ambice Kerenského, kterému nešlo o boj proti nepříteli, ale o upevnění své moci.

Součástí této politiky bylo tedy nejen povolení fakticky neomezeného formování československého dobrovolnického vojska z řad zajatců, ale též rozhodnutí o úlevách zajatcům slovanské národnosti a jejich přijetí do ruského poddanství v případě, že vstoupí do ruské armády nebo do dobrovolnického národního vojska (o praktickém dopadu na české zajatce budou pojednávat další kapitoly).

Vůči jiným zajatcům, například německé či maďarské národnosti, kteří nevstupovali do žádných dobrovolnických jednotek, nebo vůči zajatcům slovanským, kteří neměli zájem o vstup do vojenských jednotek a zůstávali v zajateckých táborech, byla pravidla jejich přebývání nadále zpřísnována. Například jim byl zakázán vstup do odborových organizací, peníze za práci museli odevzdávat do táborové kasy či směli dostávat pouze 50 kopějek denně.

Brusilovova ofenziva jako celek ovšem selhala (ruští vojáci odmítali dál bojovat) a Kerenského představa vítězství revoluční ruské armády ztroskotala s ní. Ruskou armádu opanovala anarchie, dezertérství a bolševická propaganda vedená vojenskými sověty. Po bolševické revoluci v říjnu 1917 se ovšem bolševická propaganda vůči zajatcům proměnila – od hesel o přibližujícím se konci války přešla k verbování zajatců do řad bolševické armády. Agitační a ideologická práce mezi zajatci byla řízena z centrálních institucí – v lednu 1918 vznikl Všeruský úřad pro zajatce, v dubnu 1918 pak Centrální kolegium pro zajatce a uprchlíky. Od března 1918 tyto centrální instituce a jejich regionální pobočky začaly používat místo pojmu zajatec jiné označení – zahraniční proletář.

Jedním z cílů sovětské moci bylo využít zajatce pro šíření myšlenek socialistické revoluce směrem na západ. Nicméně masa zajatců již neslyšela výzvy k dalším bojům, nevyznala se v ruských vnitřních poměrech a až na výjimky neakceptovala proměnu bolševické propagandy.¹⁹ Ti, kteří se

¹⁹ Juraj Benko na základě údajů Alona Rachaminova (*POW's and the Great War*, London, 2002) uvádí, že v letech 1918–1921 do Rudé armády vstoupil neurčitelný počet zajatců – odhady se pohybují od 50 000 do 190 000. Alexej P. Isajev ve své disertační práci *Rossijskije organy upravlenija i voennoplennyje protivnika: voprosy otnošenij (1917–1922)*, Sankt Petěrburg 1998, uvádí, že do řad Rudé armády vstoupilo 10–12 % z celkového množství zajatců v Rusku.

V ruském zajetí

bolševickou propagandou nechali ovlivnit, uspořádali v Moskvě v dubnu 1918 tzv. Všeruský sjezd zajatců-sociálních demokratů a internacionalistů.

V průběhu mírových rozhovorů v Brest-Litevsku (listopad 1917 – březen 1918) se řešila také zajatecká otázka a začínal se vytvářet systém pro repatriční práce směřující k návratu zajatců centrálních mocností domů. Repatriace se měla podle dohody z února 1918 týkat nejprve nemocných a zajatců ve věku nad 55 let. Mírová smlouva z března 1918 pak stanovila návrat všech zajatců do své vlasti.²⁰ K tomu přinášela pro zajatce v Rusku řadu práv – například právo zakládání samosprávných orgánů, závodních výborů a svolávání zajateckých sjezdů.

Jaroslav Částek

1894 (Plzeň) – 6. 2. 1920 (u Kyjeva)

Absolvent Vyšší odborné lesnické školy v Písku. Po vypuknutí války odveden s plzeňským plukem na haličskou frontu. Na podzim 1915 přeběhl do ruského zajetí. V zajateckém táboře v Kišiněvě organizoval zajateckou samosprávu. Sám se přihlásil do čs. vojska v roce 1916. Byl však zařazen do Srbské dobrovolnické divize a bojoval na dobrudžské frontě. Na podzim 1917 se vrátil do Ruska. V době bolševické revoluce vstoupil do rudých gard jako jeden z prvních českých dobrovolníků. V roce 1918 vytvořil jednu z prvních internacionálních skupin v rámci Rudé armády, stal se členem bolševické strany. V čele této internacionální jednotky se Částek zúčastnil bojů o Penzu, Syzraň, Simbirsk a Samaru. Částkova vojenská kariéra rychle stoupala až ke jmenování velitelem internacionální střelecké brigády v létě 1919 a velitelem samostatné divize operující na západní Ukrajině na podzim 1919. Zemřel na nákazu tyfem.

Martin Kučera, heslo pro Slovník prvního československého odboje 1914–1918, heslo v tištěné podobě Slovníku neuvedeno

²⁰ Podrobnosti k řešení návratu zajatců v *Dokumenty vnějšej politiky SSSR*, Moskva 1957; též GERGILEVA, A. I., c. d., s. 59–66.

Nicméně již od prosince 1917 probíhala víceméně živelná repatriace zajatců, kteří se na vlastní riziko vydávali domů především z evropské části Ruska.²¹ Na jaře 1918 byly v Moskvě založeny Rusko-německá a Rusko-rakouská smíšená komise, které měly organizovat výměnu a evakuaci invalidů a některých kategorií občanských zajatců. Tuto reciproční výměnu zajatců ovšem nedodržovalo ani Německo, ani Rusko a v druhé polovině roku 1918 byla téměř zastavena.

Návrat německých, rakouských a maďarských zajatců ze sibiřské části Ruska byl zase zastaven bojovým vystoupením československých legionářů a tito zajatci pak ve velkém množství vstupovali do Rudé armády. A to přesto, že brestlitevská mírová dohoda dovolovala přijímat do řad Rudé armády pouze dobrovolníky s ruským občanstvím.²²

Nepřehlednou situaci ještě zkomplikovala ruská občanská válka.²³ Z těchto důvodů nebyla institucionální repatriace zajatců z Ruska do Německa a Rakousko-Uherska v roce 1918 příliš efektivní. Tři čtvrtiny zajatců z celkem 670 000, kteří se v roce 1918 ještě stihli vrátit zpět do Rakousko-Uherska, se navraceli živelně a po vlastní ose.²⁴

Ti zajatci, kteří se nestihli vrátit z Ruska do konce války, se ocitli ve složité situaci. Repatriace byla od konce roku 1918 přibrzděna, sovětské Rusko se ocitlo v blokadě, v roce 1919 zrušilo platnost Brestlitevské mírové dohody, a tímto byla repatriace de facto zastavena. Na více než rok se tak zajatci za ruským Uralem či ve Střední Asii ocitli v izolaci, a přestože světová válka skončila, jejich cesta domů byla uzavřena. Takových zajatců zůstalo v Rusku až milion.²⁵

²¹ J. Benko ve své studii monitoruje situaci těchto navracejících se zajatců do Rakousko-Uherska a do Německa, kde byli přijímáni s velkými obavami, především ze šíření bolševické propagandy. BENKO, J., c. d.

²² Blíže k problematice udělování ruského občanství zajatcům viz GERGILEVA, A. I., c. d., s. 65.

²³ Blíže k ruské občanské válce viz ZUBOV, A., a kol., c. d., 1. díl, s. 538–660.

²⁴ BENKO, J., c. d., s. 101.

²⁵ Ani zajatí Rusové v Německu nebyli po skončení války v jednoduché situaci. Přibližně 1,5 milionu Rusů se ocitlo v izolaci: Spojenci za ně odmítli převzít odpovědnost a bolševická vláda o ně nestála. Jejich osudy byly často velmi kruté. Ti, co

V ruském zajetí

Podle údajů švédského Červeného kříže bylo v letech 1919–1921 vydáno na pomoc českým a slovenským zajatcům v Rusku (uváděn počet 170 000) v přepočtu 151 888 304 československých korun.²⁶ Teprve v průběhu let 1920–1921, po skončení občanské války, docházelo k uzavírání bilaterálních dohod evropských států se sovětským Ruskem a repatriace se začala opět pomalu realizovat. Váleční zajatci se z Ruska vraceli v průběhu dalších několika let – de facto až do roku 1925.²⁷

Do zajateckých táborů všech válčících států se po celou dobu války snažily propracovat charitativní a zdravotnické organizace. Nejobtížnější to bylo právě v Rusku. Kromě zmiňovaných misí neutrálních států a Červeného kříže je nutné zmínit se o organizaci, která sehrála skutečně významnou úlohu v pomoci zajatcům: americká YMCA.²⁸ Již v lednu 1915 vyslala do Evropy Dr. C. V. Hibbarda a A. C. Harteho, aby zahájili činnost ve válčících zemích. YMCA přinášela do zajateckých táborů velmi důležitý prvek: náboženské, kulturní, rekreační a vzdělávací vyžití.

V táborech stavěla své „baráky“ s čítárnami, čajovny, šachovými pokoji, zaváděla vánoční zvyky, poskytovala sportovní potřeby, knihy, umělecké pomůcky, hudební nástroje, nemocniční potřeby, laboratorní přístroje, její kapli mohli navštěvovat zajatci všech náboženských vyznání. V červnu 1915 dostali jmenovaní komisaři YMCA povolení ke vstupu do sibiřských zajateckých táborů a svolení vytvořit v Rusku pobočku a službu YMCA se dvěma sekretáři v Moskvě a v Kyjevě. Počet sekretářů se postupem doby zvětšoval. Peníze na podporu zajatců dostávala YMCA částečně od vlád centrálních států, částečně z USA. Její sekretáři působili také mezi čs. vojáky a v ostatních národnostních vojenských oddílech v Rusku.

se do Ruska vrátili, museli vstoupit do Rudé armády, a pokud tak neučinili, putovali do dalšího vězení. Kdo se nevrátil, zůstal emigrantem v Evropě.

²⁶ BRÄNDSTRÖM, Elsa, *Unter Kriegsgefangenen in Rußland nad Sibirien 1914–1920*, Lipsko, 1927, s. 241. V té době se v Rusku mělo nacházet ještě 120 000 Maďarů a 30 000 Němců z bývalého Rakousko-Uherska.

²⁷ GERGILEVA, A. I., c. d., s. 99, na základě výzkumu v Omském oblastním archivu.

²⁸ *Service with fighting Men. An Account of the Work of the American Young Men's Christian Associations in the World War*. Ed. W. H. TAFT, New York 1922.

Po vstupu USA do války se činnost YMCA zkomplikovala a byla přesunuta ze zajateckých táborů do zmiňovaných vojsk, mezi civilní obyvatelstvo, do spojeneckých armád na severu Ruska a do ruských „bílých“ armád. Po skončení války se YMCA účastnila repatriace zajatců v součinnosti s nově založenou Společností národů.

Počty zajatců v Rusku

Také ruští historici zabývající se po roce 2000 tematikou zajatců v Rusku v době první světové války dospěli k závěru, že nelze přesně stanovit jejich počty a je nutné se pohybovat pouze v přibližných údajích. A to i poté, co se otevřel přístup do ruských státních centrálních i regionálních archivů a tato tematika se stala předmětem většího zájmu nejen ruských historiků.

Odhady celkových počtů zajatců ve všech válčících zemích ke konci války v roce 1918 se pohybují v závratných číslech – od 6 887 000 mužů (jak uvádí britská publikace R. B. Speeda) až po deset milionů (jak uvádí V. P. Galickij). Mezi nimi se pohybují nejnovější odhady uváděné v prvním díle výše zmiňované publikace *Dějiny Ruska 20. století*.²⁹

Počty zajatců v roce 1918³⁰

V zemi	Celkový počet zajatců	
	Podle Speeda	Podle Zubova
Německo	2 500 000	617 992
Rusko	2 250 000	2 400 000
Rakousko-Uhersko	916 000	2 200 000
Francie	350 000	446 000
Velká Británie	328 000	192 000
USA	43 000	neuvádí
Ostatní země	250 000	neuvádí

²⁹ ZUBOV, A., a kol., c. d., 1. díl, s. 346.

³⁰ SPEED, R. B. c. d., s. 16, 195.